

Inklusionens paradokser

- normalitetsopbrud, normaliseringspolitik og diagnosens privilegier¹

Søren Langager. Associate Professor, Danish School of Education, Department of Education, Research Programme in Social Pedagogy and Special Education, University of Aarhus.

Abstract

Inclusion Paradoxes - Alterations in the conception of normality, normalization policy and the privileges of diagnosis

The ideology of inclusive pedagogy and education is challenged by societal changes that appear to confront the traditional conception of the differences between normal and abnormal. A transition from 'either-or' to 'more or less' categories resulting in a changed view on diagnosis and consequences for those who get one, followed by a considerable self-normalization policy focussing on individuals themselves to take responsibility to behave and act normally in the 'right way'.

This article emphasizes inclusion and exclusion tendencies in society and in professional 'good practice', and increases the key issues to a more overall perspective based on topics such as diagnosis and neuroscience, normalization and governmentality policy, differentiation and inclusion ambiguity.

Altogether, there is a picture of tendencies, that tends to overrule common professional special education and social pedagogical conceptions of normality (them and us, the normal and abnormal, the included and the excluded), and questions whether the inclusive pedagogy in practice follows other paths than those, that colloquially is in play within the educational and pedagogical institutions' self-perception. A development followed by a new differentiation with the 'privileged' children, adolescents and adults having a powerful explaining diagnosis, and other groups of exposed children, adolescents and adults as losers in the struggle for resources.

"Et liv så nær det normale som muligt" blev idealet for social- og specialpædagogiske indsatser i løbet af 1960erne og 70erne², og meget er sket siden i den retning. Med udlægningen af særfor sorgen i 1980 skulle udviklingshæmmede ikke længere bo på store centralinstitutioner, men ud i små hyggelige bofællesskaber, og med Serviceloven i 1990erne ophævedes institutionsbegrebet så boligen skiftede navn fra institution til botilbud. Inden for psykiatrien kom udviklingen med etablering af distriktpspsykiatrien og nedlæggelse af en lang række sengepladser på sindssygehospitalerne, og målet blev (og er) integration af sindslidende i egne boliger. Samtidig skiftede personkredsen navn fra klienter til borgere (til nød med karakteristikkene 'brugere') og i lovens forstand med rettigheder til selvbestemmelse og serviceydelser efter eget behov.

Inden for 'de normales' institutioner: Daginstitutioner, skolen, uddannelserne og fritidstilbuddene var tendensen den samme. Skolen skulle være for alle og segregation til særlige specialpædagogiske institutioner absolut sidste nødløsning. Løftestangen for denne idé om *den inkluderende skole i det rummelige samfund* var afkategorisering – væk med diagnosetyranniet - og ind med undervisningsdifferentiering (som indførtes med ændring af skoleloven i 1993). Og i daginstitutioner og pædagogiske fritidstilbud

---

¹ Udgivet i en lidt anden udgave i Dansk Pædagogisk Tidsskrift nr. 3, 2008.

² Se Kirkebæk 2001 om udviklingen med Bank-Mikkelsen som en af de centrale figurer.

via særlig opmærksomhed på at imødegå marginalisering af udsatte børn og unge, hvor optikken fra omkring år 2000 blev den negative sociale arv, som kom direkte ind i daginstitutioners og fritidstilbuds formålsparagraf med den ny dagtilbudslov i 2007.

Men der er samtidig nye tendenser i spil, som komplicerer billedet. Interessen for at få stillet en diagnose er voksende og der tales om diagnosernes himmelflugt. Diagnosen er ikke længere betragtet som dommen mellem normal og unormal - som et 'enten-eller', for den diagnostiske tendens går i retning af 'mere eller mindre', og den er samtidig i en del situationer blevet attraktiv, idet den udløser personlige resurser i forhold til særlig støtte i institutioner og skole eller som særlige ydelser som voksen.

Parallelt med at skellet normal-unormal bliver mere diffust, er normaliseringens tryk intensiveret. Man skal normalisere sig selv *af sig selv*; dvs. demonstrere evnen til at opføre sig efter de uskrevne samfundsregler, og her er især forældre til uvorne børn uden en diagnose i dag i skudlinjen.

Der er således forskelligt rettede tendenser inden for *normalitetens problematik*, som i et samtidsanalytisk blik kan anskues ud fra i *inklusionsbegrebets dobbeltydighed* og begreberne differentiering og hierarkisering, i den massive *diagnostiske interesse* og den nærmest eksponentielle kurve, som eksempelvis stigningen i antallet af børn med diagnosen ADHD repræsenterer, og i *samfundsmæssige styringslogikker* under begreber som *governmentality*.

Og endelig i det enkle, men ikke uvæsentlige faktum, at de økonomiske konjunkturer er gunstige og manglen på arbejdskraft stor.

Inklusionens dobbeltydighed – 'det gode fællesskab' eller 'find din plads'

En pædagogik og et samfund, der er så inkluderende som overhovedet muligt i forhold til diversiteten af børn og unge og voksne, er et fælles mål, som uden videre kan deles af politikere, borgere og professionelle. Men det ikke lige så entydige spørgsmål er hvad inklusionsbegrebet i virkelighed dækker over, når det skal udfoldes i for eksempel skolens daglige undervisning, og i forhold til hvilken ballast skolen skal give eleverne med på vejen ud i det rummelige samfund?

Netop begrebet 'det rummelige samfund' og den ikke præcise skelnen mellem begreberne 'inklusion' og 'rummelighed', der i hvert fald i politisk sprogbrug er udpræget, er værd at notere. For i et analytisk blik ser den nyliberale forståelse af rummelighed, som den især kommer til syne i begrebet 'det rummelige arbejdsmarked', ud til at have en noget anden konnotation end den måde, hvorpå rummelighed og inklusion umiddelbart forstås og beskrives i almen-, special- og socialpædagogiske kredse.

Det angår spørgsmålet om et ideologisk og samfundsmæssigt skifte fra forestillingen om en fælles idealnorm som et lige mål for alle (på godt og ondt en homogenisering, hvor den der har mindre skal mere gives, og dem der har meget skal 'give' til de andre), til forskelliggørelse, hvor diversiteten er den fælles resurser og hvor forskellen mellem 'de rige' og 'de fattige' er positiv.

Inklusionslogikken (eller rummelighedsidealet) er i sidstnævnte optik promovning af forskellighed og et mål om at alle individer skal finde deres 'plads' i det samfundsmæssige fællesskab. I arbejdsmarkedsmæssig henseende skal de, der har sociale, emotionelle eller faglige vanskeligheder gelejdes ind på 'rette hylde', og der er som bekendt brug for arbejdsduelige også i mere simple arbejdsfunktioner, der ikke forudsætter det store faglige overskud eller kundskaber.

Transformeres denne samfundstendens til skolens og institutionernes verden er spørgsmålet, om der i virkeligheden bag det fælles begreb 'inklusion' gemmer sig to væsensforskellige forståelser af en inkluderende pædagogik?

På den ene side en *vertikal inklusionslogik*, hvor hierarkiseringen i et 'oppe-nede' perspektiv er i spil, og hvor det underforstås at alle elever skal finde deres plads. I den allermost negative tolkning hvor der igen åbnes op for, at elever med vanskeligheder af adfærdsmæssig eller faglig karakter fint kan være i klassefællesskabet, men de skal lære - symbolsk udtrykt - 'at sidde på bageste række', tie stille og følge med så godt de kan.³

På den anden side er den *horisontale inklusionslogik* med dens 'ude-inde' perspektiv. Hvor dem, der er uden for klassefællesskabet – både symbolsk og reelt – skal inviteres ind i det gode ligeværdige fællesskab, og vejen hertil er at fællesskabet skaber rum, tolerance, hjælpsomhed, forståelse og så videre. Et nivelleret frem for hierarkiseret fællesskabsideal, hvor fællesskabets læringsressurser blandt andet bruges til at 'de dygtige' arbejder sammen med de 'mindre dygtige'.

I virkelighedens verden ligger svaret et eller andet sted ind imellem, for det radikalt nivellerede fællesskab går næppe mange ind for i dag med dets tendens til normativ homogenisering og ensliggørelse (der er i øvrigt også ville være urealisabelt i en individualiseret tid), men det radikalt hierarkiserede fællesskab er der næppe heller mange lærere og pædagoger, der vil nikke billigende til som karakteristisk af en inkluderende pædagogik, der lykkes med at rumme næsten alle.

Når de skarpt optrukne konturer alligevel er nødvendige at markere, er det fordi skolen og de øvrige pædagogiske institutioners kurs i de kommende år i et inklusions-

---

³ En tendens, som eksempelvis undervisningsminister Bertel Haarder for nylig formulerede på følgende vis: "Man kan dele børnene i op til halvdelen af undervisningstiden, og hvis man deler dem efter niveau, er det en hjælp til dem, der sidder og ikke kan følge med, samtidig med at de dygtige får flere udfordringer." Dagbladet Politiken den 11. juni 2008.

perspektiv vil tage enten den ene eller den anden kurs, og der er derfor god grund til at overveje, hvilke visioner om inkluderende skoler og pædagogiske institutioner, der skal arbejdes for - ikke mindst i forhold til social- og specialpædagogikkens potentielle børn og unge.

Såvel 'oppe-nede' som 'ude-inde' perspektivet forankres fagligt i differentieringens pædagogik, og herigennem udkrystalliseres næste grundlæggende tema. En differentierende pædagogisk tilgang markerer et principielt brud med dem, der er på den ene eller anden side *af en grænse* (altså 'snittet' i en population i kategorier som unormal/normal og derfor med eller uden behov for særlige indsatser). Der sker et skifte i identificering af 'det normale', eller rettere: normalfordeling som en gennemsnitsbetragtning med en fastlagt midte suspenderes og skellet mellem over og under 'normalen' mister sin principielle betydning som målestok for eksempelvis behov for særlig undervisning eller anden støtte.⁴

Det er denne tendens, der iagttages i blandt andet en reaktualiseret interesse for diagnoser.

Diagnosernes himmelflugt - fra 'enten-eller' mod 'mere eller mindre'

'Diagnose søges' var titlen på et populært fjernsynsprogram i foråret 2008, og går man ind på en hjemmeside som 'www.hbud.dk', kommer man til en forældreforening for anderledes børn uden diagnose, hvor et af målene er at indsamle viden om diagnoseproblematikken.

Der er i dag en massiv interesse for diagnoser, og der tales om diagnosernes himmelflugt. Og stigning hvad angår antal er der da også klart tale om. ADHD er nærmest eksponentielt voksende og forbruget af behandlingsmedikamentet Ritalin er steget med mere end to tusind procent på ti år og over 7.000 børn og unge mellem 5 og 19 år er i behandling, men også inden for autisme er der fra 1970erne til i dag er sket en stigning i antallet af diagnosticerede fra under 3.000 til over 20.000 personer og det skønnes, at Danmark i dag har 30.000 personer med en autismespektrumtilstand (Videncenter for Autisme 2008).

Der er mange samvirkende forklaringer på denne eksplosive udvikling. Blandt andet økonomiske interesser fra medicinalindustrien i at få så mange som muligt under medicinsk behandling (Rose 2006, Brante 2006), men i sammenhængen her er det væsentlige at have fat i samspillet mellem nye diagnostiske tendenser i kraft af udviklin-

---

⁴ Det var denne pointe tidligere undervisningsminister Ole Vig Jensen markerede ved i en kommentar i dagbladet Politiken, marts 1994, at formulere lovændringens konsekvenser for specialpædagogikken: "... specialundervisning vil forandre sig i de kommende år, hvor vi indfører ny folkeskolelov. Et af de centrale nye tiltag er undervisningsdifferentiering. Det betyder, at hver elev nu skal undervises ud fra elevens egne forudsætninger. Groft sagt: fra næste år skal alle stifte bekendtskab med 'specialundervisning'." (Langager 1994:255).

gen i neurovidenskab og scanningsteknologier (Rose 2006, Rose 2007, Holm 2008, Holm 2008a), der er med til at gøre søgen efter neurobiologiske årsager til menneskers anderledes måder at være på mere raffineret, og at denne måde at gå til diagnosebeskrivelsen også ændrer forestillingen om en diagnoses konsekvenser.

Hjerneforskningens betydning for identificering af blandt andet specialpædagogikkens målgrupper nævnes lige frem eksplicit i indledningen til kapitel 2 i 'Vejledning om folkeskolens specialundervisning og anden specialpædagogisk bistand' (UVM 2008): *"Kategorien af børn og unge med særlige behov i undervisningssammenhænge er bred og varieret. Vi har i de seneste tiår fået større viden om og indsigt i denne gruppe af elever blandt andet gennem hjerneforskningen, som har betydet et øget kendskab til det neurobiologiske grundlag for tænkning, følelser og udvikling."*

I sig selv et signal om nye tendenser i beskrivelsen af specialpædagogikkens målgrupper, men i et mere overordnet perspektiv ser der ud til at være en udvikling i gang, der ikke kun øger antallet af børn og unge med diagnoser, men også udfordrer en af den social- og specialpædagogiske fagligheds 'hjørnestene'; nemlig skellet mellem normal/anormal, mellem normale og patologiske tilstande.

Det handler i høj grad om betydningen af ordet 'spektrumtilstand', som nævntes i tilknytning i stigningen i antallet af børn, unge og voksne med diagnosen autisme.

Med scanningsteknologierne sker der et skifte fra 'enten-eller' til 'mere eller mindre' karakteristikker. Altså fra en relativt fastlagt diagnostisk standard til variationer inden for et spektrum. Banalt sagt er der vel lidt ADHD'er i os alle, hvis man ser de karakteristika inden for DSM-IV diagnosesystemet, der skal iagttages for at stille diagnosen ADHD (www.adhd.dk), og nok er det her relativt velbeskrevne krav til hvor massivt de forskellige symptomer skal være til stede, men med variationsforståelse og 'mere eller mindre' åbnes for forskydninger.⁵

Sådanne tendenser til forskydninger i de kommende år ser sandsynlige ud i et overordnet perspektiv, idet de nye scanningsteknologier ifølge Nikolas Rose – en af de fremtrædende sociologiske forskere inden for feltet – karakteriserer et skifte fra psykologiens 'øre' til psykiatriens 'øje'. Fra den psykologisk/psykiatriske tradition for at der 'lyttes' til patienten og herudfra tolkes, 'ses' der i stigende grad på visuelle afbildninger af variationer i hjernen ud fra scanninger. Dermed opblødes skellet mellem *enten* normale *eller* patologiske tilstande tendentielt: *"For et stykke tid siden hævdede jeg, at normal/anormal dikotomien er ved at blive opløst eller helt forsvinde i den mo-*

---

⁵ Et udtryk herfor er det markant stigende antal børn og unge, der er på ventelisten for en forundersøgelse eller behandling i børne- og ungdomspsykiatrien. I april 2008 drejede det sig om knapt 3.000 børn og unge under 18 år (kilde: Dagbladet Information den 7. juli 2008), og det stigende antal børn og unge på venteliste sker på trods af at flere og flere kommer i behandlingsforløb. Alene fra 2005 til 2006 var der tale om en stigning på 10 % børn og unge i behandlingsforløb (kilde: Danske Regioner: *Flere børn og unge end nogensinde før gennemgår psykiatrisk behandling*, dateret 15. januar 2008 (www.regioner.dk)).

lekylære tidsalder. Men det er alt for unuanceret. Ikke desto mindre er der ved at ske noget, hvilket kan ses på flere forskellige niveauer. Epistemologisk er det tydeligt på den måde psykiatrien fungerer i dag. Den benytter i stigende grad samme forklaringsmodel til at redegøre for variationer i normal og patologisk adfærd. Du kan se dette i en række forskellige intervenserende praksisser, hvor de samme teknologiske nyskabelser som eksempelvis medicin i princippet bruges til at modulere såvel normale som patologiske tilstande.” (Rose 2007:3).

Der er fortsat skel mellem normale og anormale tilstande, men grænserne brydes ned eller flyttes og der kommer i stigende grad variationer som altså gør det muligt at have eksempelvis en ADHD 'i mindre grad' og dermed ikke i sig selv uattraktiv set i forhold til de ressourcemæssige fordele, det kan føre med sig, og den sikkerhed, man kan opleve ved en forklaring på hvorfor barnets adfærd er som den er.

Her er der tale om en bestemt måde at forstå og forklare tingenes tilstand på, der kulturelt ser ud til at flytte sig, idet den traditionelle 'lytten og iagttagelse' nok fortsat er dominerende i diagnostisk praksis, men kriterierne for fortolkning af resultatet er i skred i retning af mere flydende grænser: *”Så dette er uden tvivl en ny form for årsagsforklaringer, der allerede har indflydelse i klasseværelset, i militæret, på klinikken og andre steder. Disse måder at tænke på spreder sig på næsten samme måde som de processer, hvormed psykologien blev spredt i det 20. århundrede og blev kulturelle fænomener. Så de her måder at tænke på udtrykt i neuroner og hjerner og måderne, hvorpå mennesker transformeres ved at handle i forhold til deres hjerner, synes at blive meget almindelige i vestlige samfund.” (Rose 2007:2)*

Den diagnostiske interesse er - sammen med hjerneforskning og hastig udvikling af scanningsteknologier - en udfordring til vores måde at forstå og beskrive social- og specialpædagogikkens målgrupper, og et opbrud fra 'psykologiens århundrede' som Rose benævner det tyvende århundrede⁶, men den følges af en anden tendens, der gør sig gældende for de 'ikke-diagnosticerede' unormale.

Governmentality politik – 'dem der kan, men ikke vil'

Diagnosen tilbyder en forklaring på eksempelvis ADHD barnets adfærd, men hvad med gråzonebørnene med 'sammensatte vanskeligheder' og derfor uden diagnose? Dem der ter sig, er motorisk urolige og forstyrrer dagligdagen i daginstitutionen eller undervisningen i skoleklassen og ikke er til at tale til ro og orden. Hvordan skal problemet og dets løsning da tolkes? Her træder der andre 'samfundsmæssige spilleregler' i kraft end dem, der gælder for de sikre vindere i kampen om ressourcerne, diagnosebørnene.

---

⁶ Et præcist eksempel på 'psykologiens århundrede' og 'enten-eller' forståelsen er intelligencetesten, hvor fastlagte grænseværdier for personens IQ afgør normalitetsspørgsmålet. Er IQ under 70 er man debil, imbecil eller lider af idioti.

Mere disciplin og flere sanktionsmuligheder i forhold til de adfærdsvanskelige er dagsaktuelle løsningsforslag⁷, men i et længere sigtet perspektiv handler det om, at individerne må 'tage sig sammen' og vise sig duelige og handlekraftige *på den rigtige måde*. Her er ingen diagnostisk forklaring at gemme sig bag, blot 'konstateringen' af at de ikke udviser tilstrækkelig selvkontrol og vilje til at ville opføre sig inden for normen for acceptabel adfærd. Og som en vigtig brik til såvel forklaring på som løsning af adfærdsproblemerne træder forældrene ind på arenaen.

De har misrøgtet deres normaliseringsopgave, og nu må også de 'tage sig sammen' og træde i forældrekarakter. At dette er tendensen kan ved en overfladisk betragtning tolkes de pædagogiske institutioners oplevelse af magtesløshed over for opgaven, men i et analytisk blik afspejler det snarere tidens tendenser.⁸ Tendenser der med at fagudtryk diskuteres som et aspekt af en 'governmentality' politik (Foucault 1991, Dean 2006) med fokus på individets evne og ikke mindst vilje til selvledelse på 'den rigtige' måde.

De uregerlige eller fagligt uengagerede børn og unges forældre er under pres. Der skrives og tales om negativ social arv, eftergivenhed, magtesløshed blandt forældre, men med en klar undertone: De skal tage sig sammen, træde i karakter, tage deres forældreansvar på sig, og gør de ikke det, må de tage konsekvensen. For eksempel ved at staten fratager dem børnefamilieydelsen, som er den mulighed der indførtes i Serviceloven i 2006 via 'Lov om styrkelse af forældreansvaret', hvor der i vejledningen til loven kan læses, at det drejer sig om forældre, der er *"i stand til at påtage sig deres ansvar, men som ... ikke vil eller har intentioner om at gøre det"* (Socialministeriet 2006).

En radikal tilføjelse til Serviceloven, idet den præciserer, at denne økonomiske sanktionsmulighed retter sig mod forældre, der vurderes *at kunne, men ikke ville* opføre sig som ordentlige forældre (i et samfundsnormativt blik) og sikre, at deres børn i den skolepligtige alder møder frem i skolen hver dag til tiden og med lektierne lavede. Et budskab om krav om selvansvarstagning, der dybest set – og det er det vigtige i sammenhængen her – forudsætter en professionel forestilling om, at de i virkeligheden godt kan, og således vurderes som bevidst ligeglade eller modvillige mod at bidrage til deres børns og samfundets vel. Derfor må de oplevede konsekvens af denne mangel på selvstyring eller indvilge i at deltage i kurser, hvor de kan lære den rette mentale indstilling og handlemåde via eksempelvis 'familieklasser' (Pedersen 2007).

---

⁷ Politiske krav om mere disciplin og ro og orden i skolen følges i bredere forstand af stigende grad af krav om mere konsekvens, nul-tolerance og sanktioner i forhold til dem, der ikke kan opføre sig 'normalt' og ordentligt, hvad enten det drejer sig om ballade i gaden, brug af euforiserende stoffer eller uordentlig forældreadfærd.

⁸ Et aktuelt eksempel herpå er regeringens kampagne 'Mit ansvar' igangsat i maj 2008 med fokus på at befolkningen skal 'opdrages' til at tage deres eget ansvar mere alvorligt (www.mitansvar.dk).

Det er en organisatorisk samfundstendens der muliggør konstruktionen af, at inklusionsideologien i dag ikke kun følges af en inklusion af børn og unge, der tidligere var i udkanten af skolens almindelige undervisningsmiljø ('diagnosebørnene'), men også en 'opgivelse af' eller sanktionering i forhold til andre børn og unge, der tidligere var i social- og specialpædagogikkens positive synsfelt, men som nu karakteriseres som selvekskluderende eller i det mindste 'selv ude om det'.⁹

I forbindelse med evalueringen 'Specialundervisning og anden specialpædagogisk bistand – perspektiver på den rummelige skole' (EVA 2007)¹⁰ var en af de forklaringer, der gik igen omkring den manglende specialpædagogiske prioritering af elever i udskoling med faglige, sociale og emotionelle vanskeligheder at *"De gider lige som ikke rigtigt og har alt for travlt med hinanden – sådan er det med puberteten"*. Men – tilføjes det – de elever der har faglige vanskeligheder *"kan jo melde sig til Ungdomsskolens undervisning, så hvis de selv gider, ja, så er der andre muligheder end vi kan tilbyde"*.

I en specialpædagogisk optik et markant udsagn, som signalerer de nye tendenser i forhold til fordeling af resurser og definition af, hvem der har behov herfor, der har været et af de gennemgående temaer i artiklen her.

Afslutning

Samlet tegner der sig et billede af samfundstendenser, der på grundlæggende vis udfordrer vante faglige special- og socialpædagogiske forestillinger om normalitetsbegrebet med dets grænsedragingsforståelse (dem og os, de normale og de unormale), og stiller spørgsmålstegn ved om idealet om en inkluderende pædagogik i praksis følger andre veje end den, der i daglig tale er i spil inden for de pædagogiske institutioners selvforståelse. Fulgt af en ny differentiering mellem de 'privilegerede' børn og unge med diagnosens forklarende udsagnskraft, mens de andre – gråzonebørnene og deres forældre – bliver tabere i spillet om resurser og mere eller mindre direkte gøres 'selvforskyldte' for den situation, der har sat sig selv i, og som derfor må tage konsekvensen af deres mangel på vilje til selvnormalisering.

Tendenser, der udgør en udfordring til en samfundskritisk og demokratisk pædagogisk faglighed i de kommende år, og som nødvendiggør en 'selvransagelse' omkring, hvorvidt nogle af de 'selvfølgelige sandheder' i forståelse af en differentierende og inkluderende pædagogik, må tages op til revision.

---

⁹ En variant over dette tema er den øgede 'kontraktliggørelse' mellem borger og myndighed, hvor der indgås 'kontrakter' omkring snart sagt hvad som helst fra elevplaner i skolen over handleplaner for udviklingshæmmede til forebyggende indsatser for kriminelle unge. Se eventuelt Andersen 2003.

¹⁰ Her havde jeg som medlem af evalueringsgruppen lejlighed til at få et særdeles tankevækkende indblik i prioritering af specialpædagogiske kærnegrupper.

Referencer

- Andersen, N.-Å. (2003). *Borgerens kontraktliggørelse*. Forlaget Hans Reitzel
- Brante, T. (2006). Den nye psykiatri: eksemplet ADHD. I: Hallerstedt, G. (red.) *Diagnosens makt*. Forlaget Daidalos
- Dean, M. (2006). *Governmentality – Magt og styring i det moderne*. Forlaget Sociologi.
- EVA (2007). *Specialundervisning og anden specialpædagogisk bistand – perspektiver på den rummelige skole*. Danmarks Evalueringsinstitut (download: www.eva.dk)
- Foucault, M. (1991) 'Governmentality', In: Burchell, G., C. Gordon and P. Miller (eds.) *The Foucault Effect: Studies in Governmentality*. University of Chicago Press
- Holm, C. (2008). Brain-begejstring dræner håbet. I: *Universitetsmagasinet Asterisk*, nr. 41
- Holm, E. F. (2008a). Den attraktive diagnose. I: *Universitetsmagasinet Asterisk*, nr. 41
- Kirkebæk, B. (2001). *Normaliseringens periode*. Forlaget SocPol
- Langager, S. (2004). Plads til forskellighed? – rummelighedens retorik. I: Andersen, J. (red.). *Den rummelige skole – et fælles ansvar*. Kroghs Forlag
- Pedersen, K. C. Z. (2007). Familien på skolebænken – familieklasser mellem terapi og rollespil. I: *Dansk Pædagogisk Tidsskrift* nr. 4/07
- Rose, N. (2006). *The Politics of Life Itself: Biomedicine, Power, and Subjectivity in the Twenty-First Century*. Princeton University Press
- Rose, N. (2007). *Det biologiske selv* (interview med Nikolas Rose, www.turbulens.net)
- Socialministeriet (2006): *Vejledning om styrkelse af forældreansvaret*
- Videncenter for Autisme (2008): *Generel information om autismespektrumtilstande* (www.autisme.dk)
- UVM (2008). *Vejledning om folkeskolens specialundervisning og anden specialpædagogisk bistand*